КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА
ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

2023 год

Ліст да дзевяцікласнікаў Беларусі Inbox ×

M

Шаноўны дзевяцікласнік!
Мяне завуць Марк. Я жыву далёка ад Беларусі, але хачу пазнаёміцца з тваёй краінай. Прачытаў, што ў Беларусі шмат рэк і азёр, чыстыя лясы і гаі. А яшчэ твая краіна мае багатую і цікавую гісторыю і мову. Я пачаў спецыяльна вывучаць беларускую мову і літаратуру. Некаторыя пытанні для мяне застаюцца складанымі, таму прашу дапамогі. Упэўнены, што ты зможаш гэта зрабіць!

--
З павагай,
Марк

Сёння мы разам з вамі зробім падарожжа ў свет беларускай мовы і літаратуры разам з Маркам, пазнаёміўшы яго з некаторымі асаблівасцямі беларускай мовы і гранямі беларускага мастацкага слова.

9 клас
Варыянт 2

Заданне 1. Першы наш прыпынак – краіна Лексікалогія. Тут шмат розных “жыхароў”, сярод іх ёсць амаформы – гэта розныя па значэнні словы, якія супадаюць у пэўнай граматычнай форме. Часта гэта словы розных часцін мовы (*вусны адказ – прыгожыя вусны*), радзей – адной (*лячу ў самалёце – лячу дзяцей*). Дапамажыце Марку размежаваць наступныя словы (словаформы), праілюстраваўшы іх магчымыя значэнні адпаведным кантэкстам. Назавіце часціну мовы, да якой яны адносяцца, і зрабіце іх графічны падзел на марфемы.

Максімальная колькасць балаў – ***6****.*

Разліў – разліў; *піла – піла*; *сталі – сталі*; *палкі – палкі*.

Часціны мовы, да якіх належаць амаформы	**Словазлучэнні (сказы), якія ілюструюць лексічнае значэнне амаформаў**	**Падзел слова на марфемы**
разліў –		
разліў –		
піла –		
піла –		
сталі –		
сталі –		
палкі –		
палкі –		

Заданне 2. У Фразеаландыі, як і ў іншых экзатычных краінах, звычайныя рэчы (словы) часта паўстаюць у вельмі нечаканых і непрадказальных праявах і незвычайна паводзяць сябе, бо вельмі цесна звязаны з жывой народнай традыцыяй, з невычэрпнай людской фантазіяй.

Паспрабуйце зарыентавацца “на мясцовасці” і вызначыце, які кампанент прапушчаны ў кожным з прыведзеных фразеалагізмаў. Выберыце гэты кампанент з прапанаваных у трэцім слупку. Насупраць абранага кампанента пастаўце ў чацвёртым слупку знак “+”.

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Фразеалагізм	**Значэнне**	**Кампанент**	**+**
трымаць вышэй …	‘пераставаць сумаваць, адчайвацца, паводзячы сябе горда, з пачуццём уласнай годнасці’	плечы	
		нос	
		галаву	
		хвост	
		чало	
слацца …	‘лісліва дагаджаць каму-н., падлізвацца да каго-н.’	лістам	
		коўдрай	
		прасцінай	
		абрусам	
		прасціradлам	
не лезе па слова ў …	‘ведае, што сказаць, як адказаць; знаходлівы, дасціпны ў размове’	слоўнік	
		кнігу	
		галаву	
		розум	
		кішэню	
спусціўшы …		рукі	
		рукавы	

	‘без належнай стараннасці, абы-як (рабіць што-н.)’	нос	
		галаву	
		пояс	
цягнуць за …	‘усяляк дапамагаць нязддольнаму, няўмеламу чалавеку ў вучобе, у руху па службе і пад.’	каўнер	
		рукаў	
		вушы	
		валасы	
		руку	
страляць з (са) … па вераб’ях	‘траціць шмат сіл, сродкаў на дробязі’	ружжа	
		стрэльбы	
		лука	
		гарматы	
		кулямёта	

Заданне 3. Кожны дасведчаны турыст ведае, што любая вандроўка павінна быць дакладна спланавана і падчас яе трэба строга прытрымлівацца правіл, інакш можна сутыкнуцца з небяспечнымі наступствамі. Але шмат каго прываблівае і непрадказальнасць у вандроўках, магчымасць час ад часу прымаць рашэнні, звязаныя з выбарам таго ці іншага варыянта маршруту.

Гэтаксама і з мовай. З аднаго боку, яна заснавана на дакладных правілах, якія трэба строга выконваць. А з другога – у адных і тых жа выпадках мова часам дазваляе зрабіць выбар у адпаведнасці з нашымі прыхільнасцямі, адчуваннем гармоніі маўлення.

Напрыклад, некаторыя назоўнікі ў тым ці іншым склоне і ліку могуць ужывацца не з адным, а з двума канчаткамі як варыянтнымі, якія дапускаюцца нормай літаратурнай мовы.

Адчуйце сябе падарожнікам па мове і знайдзіце такія словы ў прыведзенай табліцы. Запішыце дапушчальныя іх граматычныя формы для адпаведных склону і ліку. Насупраць астатніх слоў пастаўце прочыркі.

Прыклад:

Склон і лік	Слова	Граматычныя формы
Родны, множны	*Секунда*	*секунд / секундаў*
Родны, множны	*Стол*	–

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Склон і лік	**Слова**	**Граматычныя формы**
Родны, множны	ступень	
Давальны, адзіночны	ваявода	
Творны	дзверы	
Месны	гарох	
Месны, адзіночны	сад	
Родны, множны	якасць	

Заданне 4. Кожнай часціне мовы ўласцівы свой набор граматычных і лексіка-граматычных катэгорый, прычым гэтым наборам ахопліваецца абсалютная большасць слоў пэўнай часціны мовы. Усё гэта значна ўскладняе засваенне любой мовы як замежнай.

Цікава! Склад часцін мовы ў розных мовах неаднолькавы. Адрозненні тычацца як аб'ёму асобных часцін мовы, так і ўсяго іх набору. Напрыклад, у сучаснай арабскай мове некаторыя мовазнаўцы вылучаюць усяго толькі тры часціны мовы (імя, дзеяслоў, часціцу).

Дапамажыце Марку зарыентавацца ў Граматыцы. Марк дапусціў некаторыя памылкі як у вызначэнні часцінамоўнай прыналежнасці вылучаных слоў, так і пры іх лексіка-граматычным і ўласна граматычным апісанні. Выпраўце, дзе гэта неабходна, памылкі і патлумачце, чаму меркаванне Марка было памылковым.

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Да пэўнай ступені бусел – сімвал Беларусі. Ёсць, вядома, дацкія буслы, ***апетыя***[1] Андэрсенам, ёсць буслы і ў ***іншых***[2] заходніх краінах. Ёсць яны і на поўдні. Але на ўсход ад Беларусі, ***калі***[3] не лічыць сярэднюю Азію, яны ***ўжо***[4] амаль не водзяцца.

А мне пад іх палёт асабліва добра думаецца пра Беларусь, нашу з вамі радзіму. І для вас я і ***хачу***[5], ***наколькі***[6] хопіць маіх ведаў і здольнасцяў, расказаць пра яе (*У. Караткевіч*).

Слова з тэксту	**Лексіка-граматычная і граматычная характарыстыка**	**Выпраўленне памылкі (пры яе наяўнасці)**	**Тлумачэнне памылкі (пры яе наяўнасці)**
апетыя[1]	Дзеепрыметнік: залежнага стану, закончанага трывання		
іншых[2]	Прыметнік: адносны, у форме меснага склону		
калі[3]	Прыслоўе: часу, невытворнае		
ўжо[4]	Часціца: вытворная, сэнсавая		
хачу[5]	Дзеяслоў: абвеснага ладу, І спражэння		
наколькі[6]	Займеннік: адносны, суадносны з лічэбнікам		

Заданне 5. Падарожнічаць могуць не толькі людзі, але і словы! Многія словы вандруюць з мовы ў мову шмат стагоддзяў, па дарозе змяняючы сваё аблічча і прыходзячы ў новы дом-слоўнік амаль непазнавальнымі.

Прачытайце слоўнікавыя артыкулы з розных слоўнікаў, назавіце тып кожнага слоўніка. Уявіце сабе, што ўсе гэтыя артыкулы змешчаны ў адным слоўніку. Якую агульную лінгвістычную задачу магла б вырашаць такая лексікаграфічная крыніца?

*Максімальная колькасць балаў – **5**.*

Слоўнікавы артыкул	**З якога слоўніка ўзяты артыкул?**
АРХІДЭЯ. Буйная шматгадовая наземная літафітная або эпіфітная травяністая расліна з духмянымі кветкамі з сямейства аднадольных.	
АРХІДЭЯ. Запаз. з грэч. orchidion (ядзерка).	
АРХІДЭЯ. корань – -архідэй-, канчатак – -а; аснова слова – архідэй-.	
АРХІДЭ́Я ж. архідэ́я, РДМ архідэ́і, архідэ́ю, архідэ́яй (яю); мн. НВ архідэ́і, архідэ́й, архідэ́ям, архідэ́ямі, архідэ́ях.	

Агульная задача:
____

Заданне 6. Наступны прыпынак нашага падарожжа – Пунктуацыя. Уявіце, што існуе формула для вылічэння колькасці косак пры аднародных членах сказа:

$$x = n - 1,$$

дзе x – колькасць косак, а n – колькасць аднародных членаў.

Рашыце задачу:

Прапанаваны схемы сказаў з аднароднымі членамі без косак. Для якіх сказаў гэта формула правільная?

Максімальная колькасць балаў – ***7.***

1. […○ і ○ і ○ і ○…].
2. […○ і ○○ і ○…].
3. […і ○ і ○ і ○ і ○…].
4. […не ○○○ а ○…].
5. […○○○ і ○…].
6. […○○○○…].
7. […○ ды ○○ ды ○…].

Формула правільная для сказаў (*адзначце нумары*) ____________________

Заданне 7. Калі вы заўзяты турыст і прыхільнік здаровага ладу жыцця, вам будзе значна прасцей перакласці прапанаваны тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – ***6.***

Экологический туризм предполагает использование ресурсов естественной природной среды (памятников природы и природных достопримечательностей) для организации широкого спектра путешествий – от небольших познавательных туров для школьников до регулярных туристских программ в национальных парках и заповедниках. Он показывает важность охраны окружающей среды. Получаемая турфирмами прибыль может частично направляться на природоохранные мероприятия *(Из научной статьи).*

Заданне 8. Калі выдаваўся зборнік твораў беларускай паэзіі XX стагоддзя, нявопытны рэдактар вырашыў паправіць вершы, уставіўшы некаторыя словы. Гэта парушыла рытм вершаваных радкоў. Дапамажыце Марку "выратаваць" зборнік:

знайдзіце лішняе слова. У папраўленым вершы вызначце памер (колькасць стоп у вершаваным радку) і тып рыфмоўкі.

*Максімальная колькасць балаў – **6.***

А

Птушыныя гнёзды пад снегам заснулі,
Дрымотную пражу завеі хутка прадуць.
А хочаш – зімой закукуюць зязюлі,
Мядовыя росы на дол упадуць.

Аляксей Пысін "Птушыныя гнёзды пад снегам заснулі"

Б

Сцяжыны лёсу пазаплёў палын,
Бальшак Жыцця жарства наўсцяж укрыла.
І восенню пустэльнаю паныла
Шугае ў небе жураўліны белы клін.

Мікола Мятліцкі з цыкла "Санеты Чарнобыля"

	Лішняе слова	**Памер**	**Тып рыфмоўкі**
А			
Б			

Заданне 9. Марк знайшоў некалькі ўзораў мастацкіх прамоў з твораў беларускай літаратуры. Вызначце, хто і да каго звяртаецца ў гэтых прамовах, а таксама назавіце твор і яго аўтара.

*Максімальная колькасць балаў – **6.***

А	Пачуй мае словы, Улашчы свой камень суровы, За гэта вярбою Гатова я стаць над табою. Твайго пешахода Я ў засень ад спёкі б хавала, У час непагоды Ад бур і дажджоў засланяла; Старымі рукамі…
Б	– Але мне лягчэй. Людзі заўсёды людзі. Людзі ўсюды людзі… Дай вам Бог шчасця за добрае сэрца. Шчасця з невядомай мне рускай жанчынай, такой самай добрай, як вы. <…> Маўчыце, – сказала яна амаль сурова. – Чым я магу аддзякаваць за ўсё? Толькі словам. Дай вам Бог шчасця. І вам, і дзецям, і ўсім нашчадкам вашым. Дай Бог, каб мае ўнукі ніколі не варагавалі з вашымі.
В	– У Вежках ты моладзь ад зямлі адбіў? Ты... Колькі гадоў сачыў за тым, каб, значыць, ніхто лішнюю бульбіну ці мех зерня ад зямлі не ўзяў... А чаму ж не браць, калі яна дае? Бегаў па гародах, каб хто лішнюю баразну не прагнаў. Хай пустуе, бур'янам зарастае... Не магі!!! З усіх сіл адбіваў ахвоту ў людзей працаваць. Крычаў да хрыпаты, што пазорна мець скаціну ў хляве, хлеба, бульбы шмат збіраць з агарода... Вось калі гол як сакол – значыць, сазнацельны! Калі ў хляве пуста – маладзец! А калі ў цябе каля хаты замест крапівы жыта калосіцца буржуй! міраед! кулак! Пуста ў хляве – пуста і ў душы будзе. І хто ты такі быў? Ні начальнік, ні падначальнік, а так...

	Хто звяртаецца	Да каго звяртаецца	Назва твора	Аўтар твора
А				
Б				
В				

Заданне 10. Сёлета Марк збіраецца наведаць Беларусь, каб пабываць у яе культурнай сталіцы гэтага года – слаўным горадзе Слуцку. А яшчэ Марк збіраецца наведаць мясціны, звязаныя з жыццём і/або творчасцю свайго любімага беларускага пісьменніка. Гэты майстар слова здольны быў стварыць верш, паэму, вершаваную аповесць, камедыю, фарс-вадэвіль, опернае лібрэта, публіцыстычны твор, зрабіць паэтычны пераклад… Янка Купала прысвяціў гэтаму пісьменніку наступныя радкі:

І песню за песняй парадкам
Пусціў, як жывую крыніцу:
Пасыпалісь, проста як з неба,
“Дажынкі”, “Гапон”, “Вечарніцы”.

Ён шмат перажыў у сваім жыцці, у тым ліку арышт дачкі Камілы за сувязь з паўстанцамі, высылка яе ў Сібір, недахоп грошаў… А сёння гэтага чалавека ведаюць далёка за межамі Беларусі: па рашэнні ЮНЕСКА 2008 год быў абвешчаны годам гэтага пісьменніка. А у гэтым годзе адзначалася 215 гадоў з дня яго нараджэння. Адным з самых вядомых яго твораў з’яўляецца фарс пра шляхту з самага поўдня Беларусі.

Назавіце імя гэтага пісьменніка.

Складзіце для Марка турыстычны маршрут, які павінен уключаць тры мясціны Беларусі, звязаныя з жыццём і/або творчасцю названага пісьменніка, а таксама ўкажыце, што там трэба абавязкова паглядзець.

Напішыце невялікі рэкламны тэкст экскурсіі, каб вашы аднагодкі захацелі таксама праехаць гэтым маршрутам. Звярніце ўвагу, што тэкст павінен быць адрасным.

*Максімальная колькасць балаў – **6.***

Імя пісьменніка: ______________________________

Экскурсійны маршрут

Месца	Што абавязкова трэба паглядзець

Рэклама